

EREMIIDI MONOLOOG

Karl Ristikivi päevaraamat 1957–1968. Tallinn: Varrak, 2008. 1112 lk.

Viimane kümnend on toonud avaliku huvi keskmesse rohkesti omaeluloolisi või kvaasieluloolisi tekste, mälestusi, elulugusid, kirju. Elulookirjandus, nii dokumentaalne kui ka fiktsionaalne, tasakaalustab ilmselt üldist fantaasialembust ja vajab Harry imedemaa menu kõrvale midagi väga argist ja omamaist mõistmaks, kus me oleme. Üldine huvi elulookirjanduse vastu ei üllata. Siiski on kevadel ilmunud Ristikivi päeviku menu ootamatu. Mis on seda huvi võimendanud? Päevaraamatu maht? Klassikuseisuses kirjaniku isik? Kas oli Ristikivi isikut ja päevikuid ümbritsevad suletuse salapära tõesti nii suur, et päeviku kaane kergitamine on otsekui Sinihabeme keelatud ruumi astumine?

Klassikuna kanoniseeritud, Tuglase ning Tammsaarega pjedestaali jagav Ristikivi on jätnud teistega võrreldes maha vähe mäletamise kohti („Meie juured on igas paigas, / kust me kunagi mööda käinud”). Ta loominguga ei seostu automaatselt mõni tsitaat, mõni tegelane või koht ta romaanidest. Kui nii juhtub, siis on see ta luule, ta „Arkaadia teel”. Kollektiivses mälus kinnistub Ristikivi kõige enam paguluse märgi all. Ta ei ole neid kirjanikke, kes loominguga omaeluloolised allikad nähtavale jätab. Läänemaa teenijatüdruku pojalt oli kirjanikuks saades pigem soov unustada, vähemalt ei tahtnud ta lapsepõlve haavu kõigi silme all sõrmitseda. Ta kasutas rohkem kujutlusvõimet kui vahetuid kogemusi, ta pigem

varjas omaeluloolist alget ja segas jälgi. Ta oli neid üldse mitte harvu kirjanikke, kes oma kirjandusliku kõõgi ukse kinni hoiavad ega lase uudishimulikke nuhkima. Kes salapäratsevad seni, kuni märkavad tõsiasja, et ilma ühegi lambita ekslevad lugejad loomiseelses hämaruses ega oska leida seda, mis looja poolt valmis pandud. Nii seletab Ristikivi üsna palju oma kavatsusist lahti, vastab küsimustele, annab intervjuusid ja kirjutab paar mälestuskildugi. Nagu tema generatsioonile omane, kirjutab ta kohusetundlikult, aga ka pühendunult kirju. Ta 1940. aastate kirjad, eriti kirjad Lembit Mudale ei ole mitte ainult inforikas autobiograafiline materjal, vaid ka novell kirjades, kus ei puudu oma puäntki. Ristikivi kirjad on huvitavad, kuid kirju loevad vähesed, Ristikivil on „Hingede öö”, millest saavad aru vähesed, tal on palju romaane, kuid eriti puudutavad hinge ta luuletused. Nüüd on tal ka päevaraamat.

Ristikivi alustas päeviku kirjutamist mitu korda. Ülikooli lõpetamise aegu, 30. eluaasta lävel 1941. aasta 23. oktoobril Tartus alustatud päeviku nimetab ta alguses kirjanduslikuks päevikuks. Alustatud kirjanduslike refleksioonide ülestähendamiseks, muutub see päevik peagi omaelulooliseks ja katkeb 1944. aasta jaanuaris, kui Ristikivi on saanud Saksa sõjaväest puhkuse ja põgenenud Soome, kust ta sama aasta septembris siirdub Rootsi. Selles päevikus leidub ka viide ühele tosin aastat varem peetud päevikule, mis pole säilinud.

Pika depressiooni järel alustab ta taas päevikuga 1. augustil 1957. Oma kümne aasta (1957–1968) päevaraamatule pani Karl Ristikivi punkti umbes nelikümmend aastat tagasi. Kuigi ta pärast seda kirjutas veel mitu raamatut, pidi päevik jääma ta viimaseks teoseks ja ta teadis seda, vaevalt küll aimates päeviku menu. Sõprade seas oleks ta ehk kommenteerinud umbes nii: „Pealegi ei saa ma öelda, et see see-kord oleks sündinud kogemata”, või „Vähe sellest, mis ma seni olen korda saatnud segaduse tekitamiseks eesti ja maailmakirjanduses” (nii kirjutas Karl Ristikivi küll ühe teise oma raamatu kohta Ants Orasele 18. veebruaril 1970). Muidugi oleks ta kurtnud, et ta elu ei paku kellelegi huvi jms.

Ristikivi päevik algab enesetutvustusega. Kes on selle teksti adressaat? Kirjadel on adressaat, päeviku adressaadi küsimus on keerulisem. Kui nõustuda, et päevikut kirjutatakse iseendale, oleksid saatja ja vastuvõtja üheskoos. Ometi pole raske märgata, et peale „iseenese” on päevikukirjutajal sageli silme ees kujuteldav lugeja, tundmatu ja ideaalne. Ka Ristikivi päevaraamat annab kohe alguses signaale, et ta päevik ei ole rangelt salapäevik, vaid kirjanikul oli sissekandeid tehes silme ees imaginaarne lugeja. Igal juhul ei ole see päevik süüdimatu eneseesitlus, vaid kaalutletud tekst.

Kirjanik Ristikivi päevik vastab hämmastavalt üheselt kõigile päeviku kaanoneile: ta on monotoonne, täis korduvaid sissekandeid, mälufragmente, tagasipöördumisi ühtede ja samade teemade juurde. Päevik algab enese tutvustamisega, aja ja koha mahamärkimisega, päevikupidaja jutustab tuhandel leheküljel palju oma hirmudest ja hingehädast, sügavast masendusest. Minnes ihu- ja hingevaevadelt üle kirjutamise vaevadele, tuleb ta meelemasendusest aegapidi enam-vähem välja ja

lõpetab oma lugulaulu Londoni hotelli-toas 20. juunil 1968 ja järgmisel päeval juba kodus Stockholmis. Londonis väriseva südamega ja muretsedes, kodus juba rahunenult. Ta paneb oma päevikule punkti, tänulik päeva eest, mil „vähemalt pole saanud mingit kaotust – kuigi ka mitte mingit võitu. Jumal, ole mu sõpradele ja mulle endale armuline!”

Selle teksti poeetikas on stilisatsiooni, käeviibet XIX sajandi traditsioonile. Ristikivi kaebekõne erineb küll papa Jannseni kaebusest Jannseni „Diariumis” (Ristikivi on ortodoks, Jannsen hoiab vennastekoguduse poole), mis ei tähenda, et kaebleb ainult autori fiktsionaalne mina. Ei, päeviku vorm legaliseerib ka kirjaniku enese halbade päevade sisekõne. See annab ka lugejale märku, et temagi võib oma kaebelauluga saada osaks ühisest *meiest*. Vahest on selles samastumisvõimaluses, seesuguse teksti produtseerimise teatavas kättesaadavuses üks selle monotoonse teksti sugestiivsuse saladusi: kuulatada, mis räägib *tema* ja kaalutleda, mida võiks rääkida *mina* – võttes õiguse eluloole.

Ristikivi päevik on kindlasti privaatne – väga inimlik, abitu ja liigutav dokument ja siiski ka väga kaalutletult privaatne, teadlikult kirjutatud kirjaniku päevaraamat. Püüdmata näha elu pidevalt ja tervikuna, keskendub päevik vahetule olevikule, kuid sisaldab tagasivaateid varasemale, korrates lühikesi ja sarnaseid sissekandeid ja esitades fragmentaarseid mälestusi.

Vaadates „pooletl teelt” pärast poole kirjutamisaja möödumist tagasi, võtab Ristikivi 1. augustil 1962 kokku:

„Viis aastat tagasi hakkasin kirjutama päevikut, kui seda selleks saab nimetada. See ei anna kindlasti mingit selget pilti ei mu välisest ega sisemisest käekäigust, veel vähem mingit ajatausta, nii nagu algul olin kavatsenud. Usun, et varasemad ajalehelõiked seda

isegi paremini teevad. Need märkmed on ühest küljest liiga lühikesed, teisest küljest puudutavad ainult tühiseid pisisju. Kui ma neid kunagi uuesti üle lugema hakkan, vaevalt nad isegi on mälule toeks.

Aga kui need viis aastat kord lühidalt kokku võtta, on need siiski toonud palju-palju kurbust, aga mõnikord ka rõõmu, isegi rohkem kui ma kirjutama hakates oskasin arvata, sest ma alustasin üsna laine põhjast” (lk 366–367).

Pangem tähele lauset „See ei anna kindlasti mingit selget pilti ei mu välisest ega sisemisest käekäigust, veel vähem mingit ajatausta”. Selliste kavatsustega ei kirjutata vaid iseendale, vaid säilitatakse midagi tulevaste päevade tarvis.

Ristikivi päevik ei sisalda teateid, mis teeksid avalikuks suuri saladusi; mida ta avaldab, selle on ta läbi mõelnud. Küll puistab ta krüptilisi teateid lugeja ahvatlemiseks ja kiusamiseks, sest ise ta ju teab vastuseid. Varjates sügavamalt isiklikku, antakse perioodiliselt informatsiooni peamiselt kõige selle kohta, mis seostub kirjutamisega, kaasa arvatud kirjutaja tervis. Sissekannetes kordub päevatöö ring: tööle, koju, kirjutama, öörahu. Korduvad ka tunnetuslikud eluringid: üksindus, mälestused, igatsused. Üksinduse pelgus ja üksioleku vabadus on samal kaaluksel.

Loov hing on oma päevikuga üksi olles otsekui jumala pilgu all, ta räägib oma hinge puhtaks, kuid ometi teatud piirini, ta on aus, kuid ometi ei unusta ta kontrollimast, mis mulje sellest jääb. Ta on inimene, aga ta jääb kirjanikuks.

Päevik algab „laine põhjast” ja liigub ülespoole jõudes enam-vähem stabiilse töö ja elurütmi kirjeldamiseni. Selle kõrval liigub Ristikivi kirjade meeoleukõver samal ajal pigem allapoole. Noore Ristikivi kirjades on ülemeelikust ja elurõõmu, kuid juba paguluse alguses

alates 1940. aastate lõpust kohtame pigem varavana meest. Siiski ei ole Ristikivi oma kirjades kordagi see kurb, väsinud ja hirmunud mees, kellel ta päevikus meelsasti esineb. Teades, et päevikus loodud enesekuvand loob tähendusi, rõhutab ta viisi, kuidas ta minevikku mäletab. Igapäevane kirjutamine lubab tal südant kergendada, alustada ajaloolise sarja kirjutamist ning seda jätkata. Päevikumärkmed on Ristikivi uurijaile asendamatu abimaterjal. Ta puistab üksikuid fakte paljude teoste loomislugudest, aga ka omaenda loost: „Kui oled seitse aastat elanud ühel maal põgenikuna, on raske ühel õhtul äkki ette võtta ja välja minna turistina.” Ja lisab: „Tegelikult on mu pagulaspõlv kestnud mitu korda seitse aastat.”

Päevikust tasub otsida „Hingede öö” autobiograafilisi märke, hirme, endeid. Kuid kirjanik ei tule lugejale liigselt vastu, ta mängib lugejaga, aimates, mille teadasaamine lugejat kiusab. Ta nimetab Kreekas kohatud poisse, räägib, kuidas üks raha välja petta soovib. Teine ei soovi, pole ime, et ta eelistab teist. Sellest teemast ei ole keegi peale päeviku toimetaja Janika Kronbergi (head registrid!) mööda pääsenud. Ning keegi ei ole otsinud signaale selle kohta, kelle silmadest on jutt: „imelised, pehmed, hallid, ärarääkimata kallid / on su silmad sumedad”.

Mis on kogu selle päevikus oleva Iioibi nutulaulu, selle masohhistliku enesehaletsuse tähendus peale selle, mis lugeja talle annab? Kas ei leia me ainult kirjutaja „mina”, mis nii nagu kõik kirjutavad minad on kontrolli all ja vaatamata enesepaljastatud abitusele ometi osalt konstrueeritud? Aga kuidas oleks see muidu võimalik? Annab ju päevik ehk ainsa aktsepteeritud võimaluse saata neidki signaale, mida muidu peaks vältima, kuid millest on raske vaikida, ja nii tuleb neilegi vorm leida. Võiks öelda, et see päevik on kõige päe-



vikumasem, kõige päevikum päevik.
Ta räägib palju ja reedab vähe. „Minevik kuulub mulle,” on Ristikivi sedastanud. Tulevik on saladus, keegi ei tea, kui suur tükk temast on veel alles, ehk:

*See, mis sa naeratades kinkisid,
võib kunagi otsa saada,
aga naeratus jääb.*

RUTT HINRIKUS

